

Martin Posch

JOZEF GABČÍK

**ČLOVEK,
VOJAK,
LEGENDA**

m a š
m a š

Obsah

Predslov

Akú hodnotu má odvaha?

Veronika Homolová Tóthová

11

Slovo z Poluvsia

Saňa Vanovčanová

15

Úvod

Čo sa dá stihnúť za 30 rokov?

19

Detstvo a dospelie

25

**Československá armáda
v medzivojnovom období**

33

**Britské spravodajské služby
a Československo**
pred začiatkom druhej svetovej vojny

45

Ľudácka Slovenská republika
Ochotný partner nacistického Nemecka

55

Protektorát Čechy a Morava
pred Heydrichom

61

Opäť v radoch československej armády
**Boje vo Francúzsku
a útek do Veľkej Británie**

83

Vzbura v Cholmondeley
a jej význam pre obraz zahraničnej armády

101

Muž z mäsa a kostí –
bitkár Jozef Gabčík

111

Vznik SOE

119

Reinhard Heydrich
ako zastupujúci ríšsky protektor

135

Plánovanie atentátu
a príprava agentov vo Veľkej Británii

147

Doma

169

Jan Zelenka-Hajský
Muž, vďaka ktorému *Anthropoid* uspel

187

Anna Malinová
a Jozef Gabčík – koniec búrliváka?

193

Tí na druhej strane
Nacistický bezpečnostný aparát v boji
proti československým agentom

199

Atentát

207

Následky atentátu

221

Lidice a Ležáky

Tragédia a otázka zodpovednosti

231

Zrada, boj a smrť

241

Svatobořice

259

Po smrti

263

Mauthausen a *Anthropoid*

267

Význam atentátu

pre československý odboj počas
druhej svetovej vojny

271

Anthropoid a Jozef Gabčík
na striebornom plátne

277

**Od názvu obce cez
najväčšieho Slováka
až po generálmajora
Jozef Gabčík vo verejnom priestore**

289

Záver

299

Literatúra a pramene

304

Skratky a vysvetlivky

316

Predslov

Akú hodnotu má odvaha?

Veronika Homolová Tóthová

autorka knihy *Mama milovala Gabčíka*

Pre tých, ktorí odvahu nikdy nemali, je úplne bezcenná. Pre tých, čo vedeli, že by ju mať mali, no rozhodli sa inak alebo zaváhali, ostane navždy mučivou výčitkou. A pre tých, ktorí sa niekedy v živote museli postaviť za ideály, ktorým verili a brániť ich, má hodnotu všetkého, čo obetovali. Gabčíkov príbeh nám pripomína, že odvaha nie je vlastnosť, s ktorou sa rodíme. Odvaha je séria rozhodnutí.

Jozef Gabčík bol odvážny muž. Vo všetkých odtieňoch, ktoré toto slovo zahŕňa – postavil sa otcovi, ktorý z neho chcel mať gazdu a nie vojaka, vrátil sa do práce po otrave yperitom, hneď ako sa mu obnovil zrak, odmietol nemeckým vojakom vydať kľúče od skladu, ktorý mal na starosti, ušiel zo Slovenska a neváhal sa prihlásiť k odporu voči nacistom. Každé z týchto rozhodnutí mohol urobiť inak.

Keď som sa snažila predstaviť si ho, či už pri nakrúcaní filmu, alebo písaní knihy, vychádzala som zo zachytených spomienok tých, ktorí Gabčíka poznali. Chcela som ho vidieť aj ako dedinského chlapca – podľa opisu jeho príbuznej, ktorý mi asi pred pätnástimi rokmi sprostredkoval historik Dušan Halaj.

Mladý Jozef vyrastá s mamou a tromi súrodencami a túžobne čaká, kým sa otec vráti spoza oceánu. Čaká roky. A keď konečne príde, prinesie mu úžasný dar – kordovánky. A to v časoch, keď deti chodili po dedine bosé. A neboli to len také obyčajné čižmy – boli červené! Síce sú mu ešte veľké, otec ich schválne kúpil väčšie, nech ich má, keď už bude mládenčiť. No uznajte, že Jožko na to nemohol čakať. Obuje si tie úžasné čižmy a všetkým deťom v miestnom potoku predvedie, že sú nielen krásne, ale aj zázračné, pretože údajne nepremokajú. Úplne vidím tú jeho chlapčenskú, rozžiarenú tvár, ako v tých červených čižmách skáče v potoku a deti sa tomu fascinovane prizierajú. Mnohým z nich zrejme napadlo, že ho za toto lapajstvo tata riadne vylátajú. Ale Jožko sa toho nebál.

Dušan Halaj sa v 70. a 80. rokoch 20. storočia rozprával s Jozefovými príbuznými, kamarátmi a spolužiakmi. Stala sa táto príhoda naozaj alebo vznikla časom, aby ilustrovala, že bol Jozef neposedný a svojhlavý už od malička? Nevieme a nikdy to nezistíme s istotou. A práve v tomto priestore medzi faktom a legendou tkvie otázka, ktorú si kladie každý, kto sa Gabčíkom vážnejšie zaoberá: čo o ňom vlastne vieme?

Spomínať na Jozefa Gabčíka nie je iba rozoberať tých 15 – 20 sekúnd útoku. Patrí k tomu aj hovoriť o ňom ako o človeku, ktorý rád boxoval, jazdil na bicykli a hral na krídlavke. Prinášať nové informácie o jeho rodine, ako to robí Soňa Vanovčanová z Múzea a pamätníka Jozefa Gabčíka v Poluvsí, vyvracať mýty, hľadať v archívoch a spájať súvislosti, ako to robí Martin Posch.

A práve tu prichádza jeho kniha *Jozef Gabčík* s podtitulom *Človek, vojak, legenda*.

Ak o Jozefovi Gabčíkovi chcete vedieť najmä fakty, no zároveň zistiť, čo sú v jeho príbehu nánosy mýtov a roky opakované legendy, vybrali ste si správne. Martin Posch sa venuje všetkým situáciám, ktorým Gabčík čelil a pri ktorých sa vždy mohol rozhodnúť, ako sa k nim postaví, aké budú jeho osobné dejiny. Zároveň zasadzuje tieto rozhodnutia do širšieho kontextu veľkých dejín – tých, ktoré sa diali okolo alebo súbežne s jeho životom. A to považujem za veľmi dôležité. Poznať súvislosti nám totiž dovoľuje lepšie pochopiť okolnosti, na základe ktorých Gabčík svoje rozhodnutia robil. Bez nich by sme posudzovali odvahu nevediac, čo všetko stálo proti nej.

Potvrdenie Slovenskej ligy v Amerike o tom, že František Gabčík venoval peniaze na oslobodenie Slovenska. Z historického pohľadu je veľmi zaujímavá netradičná forma Slovenska na mape v spodnej časti obrázku – v danom čase sa hranice Československa stále formovali.
Zdroj: Archív Múzea SNP

plánu mal ísť za prácou do Ameriky naposledy. V júni 1912, teda len dva mesiace po narodení svojho syna, zakotvil v New Yorku a pokračoval do Pennsylvánie, kde pravdepodobne znovu pracoval na píle. Pôvodne plánoval zostať len krátko, no vypuknutie prvej svetovej vojny jeho návrat oddialilo a domov sa mohol dostať až v roku 1920. Napriek veľkej vzdialenosti mal naďalej záujem o to, čo sa deje doma a vnímal politické zmeny, ktoré nastali po skončení bojov v strednej Európe. Dôkazom toho je, že venoval desať dolárov na oslobodenie Slovenska. Nešlo o úplne malú sumu pre človeka, ktorý v danom čase patril k ekonomickým migrantom – podľa štúdie z roku 1921 bola priemerná hodinová mzda medzi decembrom 1918 až májom 1919 približne 56 centov, takže Ferdinand Gabčík daroval podľa

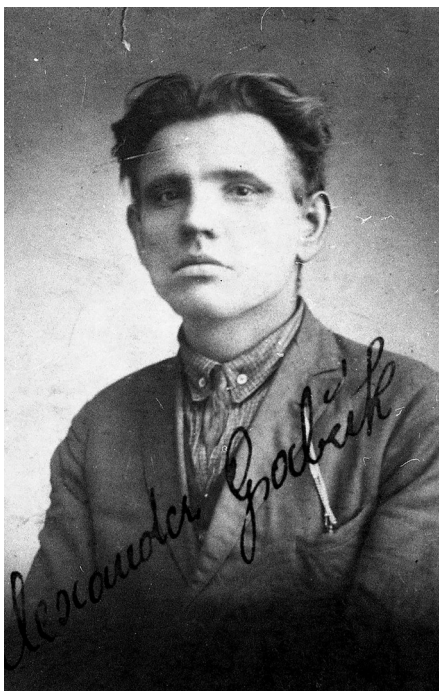
tohto prepočtu necelých 18 hodín svojej práce.² Zbierku organizovala Slovenská liga v Amerike, ktorá Ferdinandovi Gabčíkovi vystavila potvrdenie datované 4. augusta 1919, podľa ktorého vieme, že vznikajúci štát podporil na konci turbulentného času, keď sa mladej republiky podarilo udržať slovenské územie v Československu a odraziť a poraziť jednotky Maďarskej republiky rád. Neistota povojnového usporiadania a nestálosť hraníc, ale aj záujem o väčšie československé územie vidieť aj na samotnom potvrdení, kde slovenské územie na mape novej republiky zasahuje podstatne ďalej za Dunaj, ako napokon ustanovila mierová konferencia, a zaberá aj pohorie Matra v Maďarsku.³

Ferdinand Gabčík sa vrátil domov, keď už Jozef chodil do školy v Rajeckých Tepliaciach. Vysvedčenia z prvých ročníkov ukazujú dobrého žiaka, ktorý domov nosil prevažne jednotky a dvojky. Detstvo však nebolo len o škole. Vo voľnom čase trávil dni v prírode, podobne ako jeho rovesníci liezol po skalách, chytal

Otec Jozefa František/Ferdinand Gabčík. Fotografia pochádza z augusta roku 1945, keď si bol na Pražskom hrade prevziať vyznamenanie. Zdroj: GAZDÍK, Jan. Operace Anthropoid začala výsadbou u Nehvizd, končila likvidáciou Heydricha. In *Aktuálně.cz*, dostupné online/Archív Jaroslava Čvančaru

-
- 2 DOUGLAS, H. Paul. Wages and Hours of Labor in 1919. In *Journal of Political Economy*, 1921, roč. 29, š. 1, s. 78 – 80.
 - 3 Archív Múzea SNP v Banskej Bystrici, osobný fond Jozefa a Ferdinanda Gabčíka.

Alexander Gabčík, brat Jozefa Gabčíka, sa taktiež zapojil do odboja a zúčastnil sa bojov počas Slovenského národného povstania v radoch I. československej armády na Slovensku. Fotografia z roku 1925. Zdroj: Archív Múzea SNP

ryby, hrával futbal a v zime lyžoval. Postupne sa učil jazdiť na bicykli aj na motorke, čo ukazuje istú divokosť, ktorá ho sprevádzala po zvyšok života. Pomerne búrlivú povahu potvrdzuje aj to, že v roku 1926 bol Okresným súdom v Žiline pokarhaný za poškodenie telegrafu, čo zasa svedčí o istej dávke mladíckej nerozvážnosti. Ešte v tom istom roku odišiel na jeseň študovať do južných Čiech. V Pechovej Lhote a Kostelci nad Vltavou sa u majstra Viléma Kuníka vyučil za kováča – zámočníka a následne pokračoval v štúdiu na Živnostenskej škole v Kovářove. Práve z obdobia, keď Jozef odišiel študovať do Čiech, pochádza jedna z legend, ktorou je opradená Gabčíkova rodina. Podľa nej mal Gabčíkov otec Ferdinand, ako presvedčený čechoslovakista, vynadať do zradcov Andrejovi Hlinkovi, tomuto

konzervatívne autnomistickému politikovi a kňazovi z HSLS, a to priamo počas jeho prejavu. Tento príbeh, ktorý sa už viackrát dostal do médií, sa zakladá hlavne na informáciách, ktoré poskytla Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB) Alexandrovi Machovi po atentáte na Heydricha. V dokumente z 25. júna 1942 sa spomína nasledovné: *„Otec Jozefa Gabčíka, Ferdinand ... je povahy lakomej natolko, že pred svojou manželkou a nevestou zamyká i domáce životné potreby. Je orientácie silne čechoslováckej, bol a je politického*

*presvedčenia soc. demokratického, čo si priniesol z Ameriky. Asi v roku 1927, keď neb. A. Hlinka rečnil v Rajeckých Tepliciach, kričal naňho Gabčík, že je zradca a stále ho vyrušoval.*⁴ Tento dokument ÚŠB zároveň obsahuje množstvo falošných informácií, ktoré vznikli pravdepodobne v snahe očierniť rodinu Gabčíkovcov a vykresliť Jozefa a prostredie, z ktorého vychádzal, v čo najhoršom svetle. Okrem tohto dokumentu sa mi pri archívnom výskume nepodarilo nájsť bližšie informácie, ktoré by vyjasnili situáciu ohľadne údajného konfliktu Ferdinanda Gabčíka s Andrejom Hlinkom. Faktom však zostáva, že samotný Ferdinand a rovnako aj Jozef boli rímskymi katolíkmi, a je teda minimálne otázne, či by katolík v roku 1927 verejne kričal na katolíckeho kňaza, ktorý bol navyše aj politikom, a nadával mu do zradcov. Nevylučujem to, no konštatujem nedostatok prameňov týkajúcich sa tejto legendy a zároveň poukazujem na čas vzniku tohto príbehu. Obdobie prelomu 20. a 30. rokov bolo pre Gabčíkovcov náročné. Jozefov starší brat Michal vážne ochorel a koniec roku 1930 strávil v nemocnici v Liptovskom Mikuláši.⁵ Medzitým sa Jozef vrátil domov z učenia v Čechách a následne si našiel len príležitostné pracovné uplatnenie – podieľal sa na stavbách kúpeľných budov v Rajeckých Tepliciach a zamestnal sa aj v žilinskej továrni zameranej na spracovanie dechtu, výrobu lepenky a impregnáciu dreva.⁶ Jeho osud sa však mal čoskoro zmeniť – čakal ho vstup do armády, na povinnú prezenčnú službu. Šlo o povinnosť, ktorá mu zásadne ovplyvnila život.

4 Slovenský národný archív, Odbočka spravodajskej ústredne Policajného riaditeľstva v Bratislave fond 203, signatúra 203-80-62, Správa prednostu ÚŠB zo 14. júla 1942.

5 Za poskytnuté údaje týkajúce sa Gabčíkovej mladosti a rodiny ďakujem pani Soni Vanovčanovej z Múzea a pamätníka Jozefa Gabčíka.

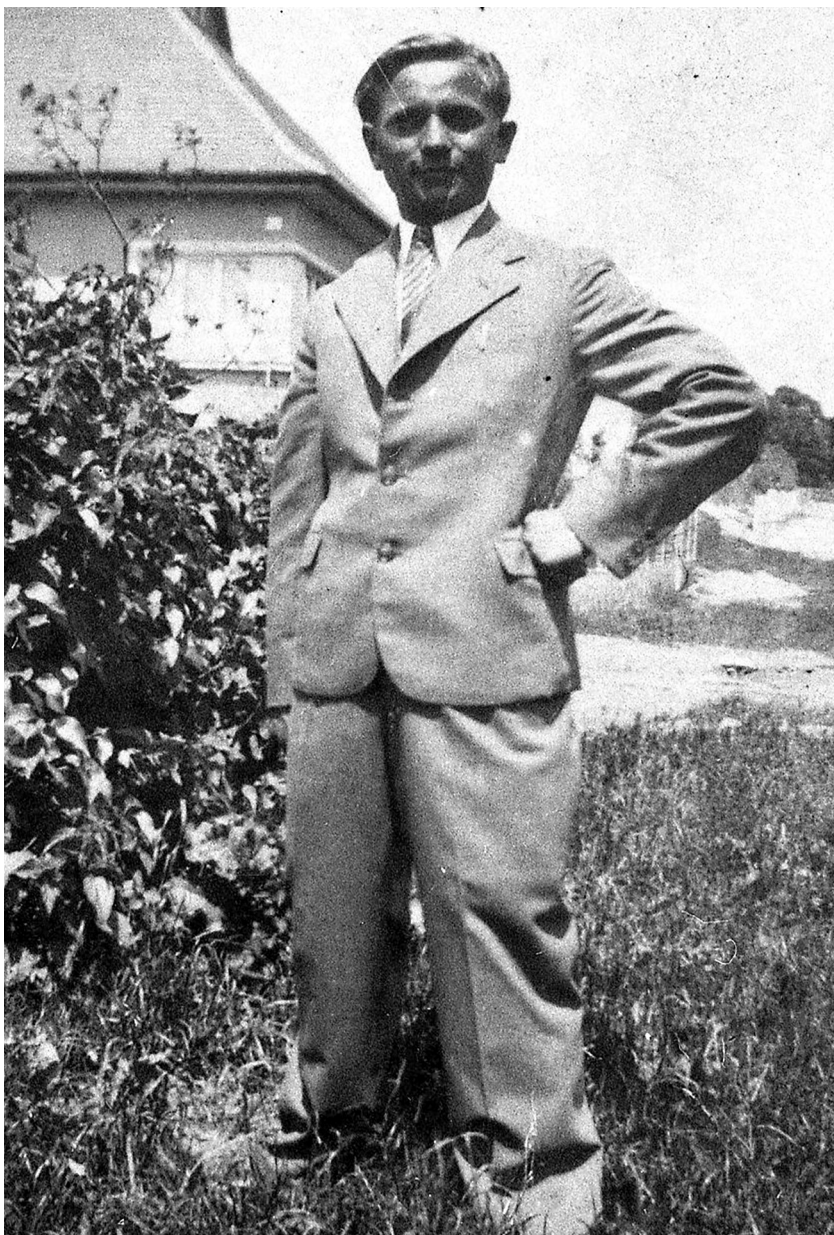
6 Za poskytnuté údaje týkajúce sa Gabčíkovej mladosti a rodiny ďakujem pani Soni Vanovčanovej z Múzea a pamätníka Jozefa Gabčíka.

Československá armáda

v medzivojnovom období

Vznik Československej republiky na jeseň 1918 bol spojený s nutnosťou vytvoriť nielen politické inštitúcie, ale aj vlastnú ozbrojenú silu. Nový štát sa zrodil v čase, keď sa vojna ešte neskončila a keď sa staré štruktúry už rozpadali. Rakúsko-uhorská monarchia, ktorej armáda patrila k najväčším v Európe, sa v posledných týždňoch prvej svetovej vojny rozpadla. Státisíce vojakov sa vracali z frontov, na mnohých miestach vznikali ozbrojené gardy a chaos ohrozoval každodenný život. V tomto prostredí sa musela rodiačka republika postarať o vlastnú bezpečnosť a suverenitu a zároveň brániť svoje hranice, respektíve pokúsiť sa maximalizovať možné územné zisky v čase ich tekutosti.

Vznik republiky tak bol sprevádzaný aj ozbrojenými konfliktmi o hranice. Československo si síce nárokovalo územia na základe rozhodnutí mocností, ale ich reálne ovládnutie si vyžadovalo nasadenie armády. Už na prelome rokov 1918 a 1919 vypukli boje o Tešínsko s Poľskom, kde obidve strany uplatňovali historické, respektíve etnické argumenty. Československé jednotky obsadili väčšinu územia, ale po zásahu štátov Dohody sa museli stiahnuť, a aj keď hranica bola neskôr určená kompromisne, spor o Tešínsko (v slovenskom

Jozef Gabčík mal šarm, ktorým očaril vo svojom pomerne krátkom živote viaceré ženy. Fotografia ho zachytáva v roku 1930 v Rajeckých Tepliciach, krátko po návrate z učenia v Čechách a pred nástupom na vojenskú službu, ktorá mu zmenila život. Zdroj: Archív Múzea SNP

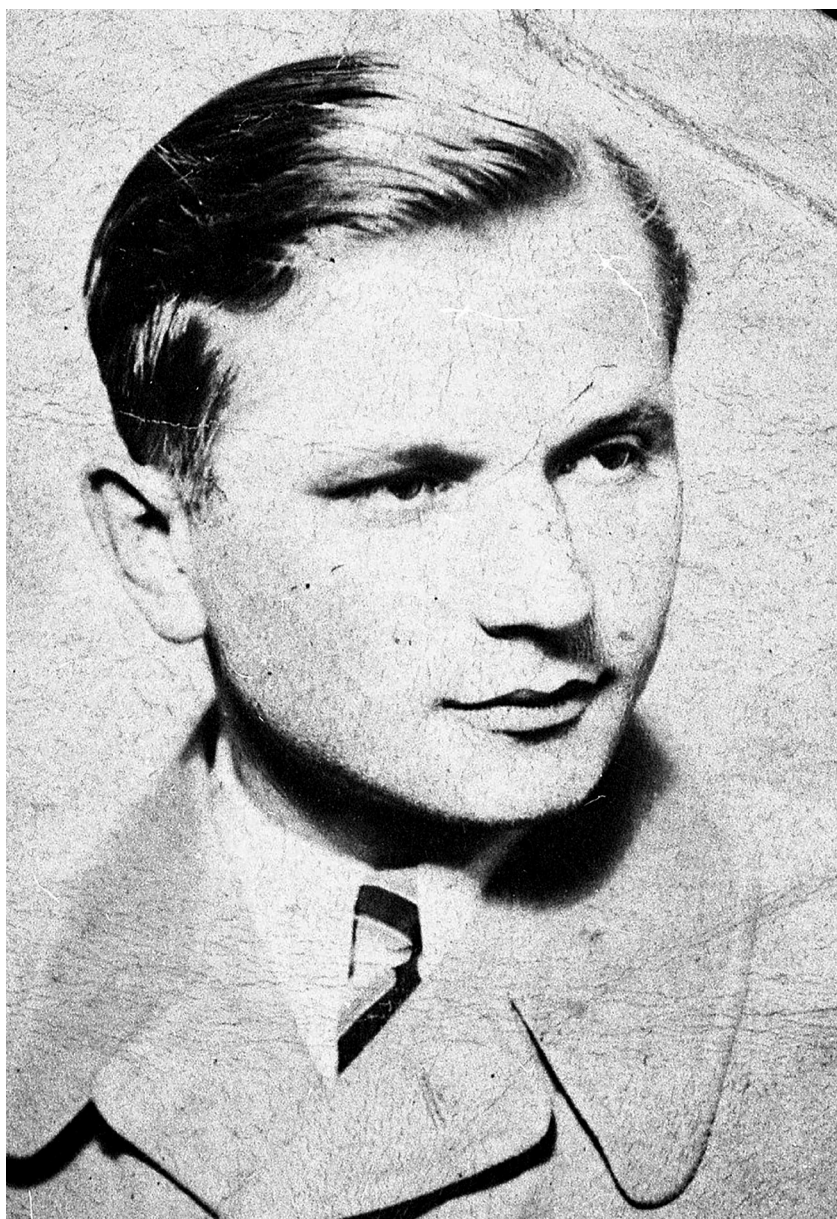
prostredí je spomínaná Orava, ale tá hrala skôr druhoradú úlohu) nadhlo otrávil vzťahy medzi Poľskom a Československom, čo sa ukázalo aj pri kreovaní odboja počas druhej svetovej vojny.

Počas prvých dvoch rokov existencie ČSR tak armáda zohrávala rozhodujúcu úlohu pri konsolidácii republiky. Nebola to ešte moderná, jednotná sila, ale skôr rôznorodé zoskupenie improvizovaných oddielov, legionárskych jednotiek a bývalých cisárskych vojakov. Postupne však vznikali základné štruktúry: generálny štáb, vojenské posádky, branný systém. Armáda sa stala oporou mladého štátu, ktorý si musel svoje hranice a existenciu vybojovať. Keď sa v rokoch 1918 – 1920 podarilo stabilizovať hranice a odraziť pokusy susedov spochybniť existenciu republiky, stála československá vláda pred ďalšou úlohou: vybudovať modernú, disciplinovanú a dlhodobou funkčnú armádu. Ozbrojené sily vznikali v revolučných podmienkach, boli rôznorodé a nejednotné – a práve 20. roky mali priniesť ich konsolidáciu a profesionalizáciu.

Jedným zo základných krokov bolo prijatie koncepcie „československej brannej moci“. Už v roku 1920 sa prijal zákon o všeobecnej brannej povinnosti, ktorý nadväzoval na tradíciu moderných európskych armád. Každý mužský občan mal povinnosť odslúžiť určitý čas v aktívnej službe a neskôr prejsť do zálohy. Armáda tak mala k dispozícii širokú masu brancov, ktorí sa v pravidelných intervaloch cvičili a udržiavali v základnej pripravenosti, a to absolvovaním povinnej prezenčnej služby. Vojenská služba sa stala integrálnou súčasťou života generácií mužov v prvej republike. Pre mnohých mladíkov zo slovenských dedín to bola prvá skúsenosť so širším svetom, ako aj s modernými technológiami.

Dôstojnícky zbor tvorili tak bývalí rakúsko-uhorskí dôstojníci, ako aj legionári. Vzťahy medzi nimi neboli vždy jednoduché. Legionári sa považovali za „elitu národa“, ktorá vybojovala republiku, čo aktívne podporovala aj politická scéna medzivojnovej republiky, ktorá budovala legionársky kult, a to aj v podobe rôznych stavieb či oslavných publikácií. Práve legionársky mýtus bol neskôr jedným z impulzov, ktorý motivoval časť mužov k odchodu do exilu tesne pred alebo počas druhej svetovej vojny

Prezenčnú vojenskú službu absolvoval aj Jozef Gabčík. Dňa 1. októbra 1932 nastúpil na 18 mesiacov k 14. pechotnému pluku

Fotografia zachytáva Jozefa Gabčíka v roku 1932. V tomto roku nastúpil na prezenčnú vojenskú službu. Život v armáde sa mu tak zapáčil, že sa rozhodol v ňom pokračovať aj po skončení povinnej služby v armáde. Zdroj: Archív Múzea SNP

jednoznačný československý postoj, ktorý prezentovali aj v situáciách, keď mnohí svoje predtým deklarované prvorepublikové postoje masovo opúšťali.¹⁶

Napriek demokratickému charakteru zostávala otázka menšín a národnostná príslušnosť jednou z najcitlivejších tém medzivojnového Československa. V republike žili milióny Nemcov, Maďarov, Rusínov či Poliakov, ale aj početná židovská komunita. Československý štát sa snažil rešpektovať menšinové práva a v porovnaní s mnohými štátmi strednej a východnej Európy poskytoval menšinám značne široké možnosti politického a kultúrneho života. Existovali menšinové školy, kultúrne spolky aj politické strany.¹⁷ Napriek tomu sa nepodarilo vytvoriť model spolužitia, ktorý by zabránil postupnej radikalizácii časti menšinovej politiky.

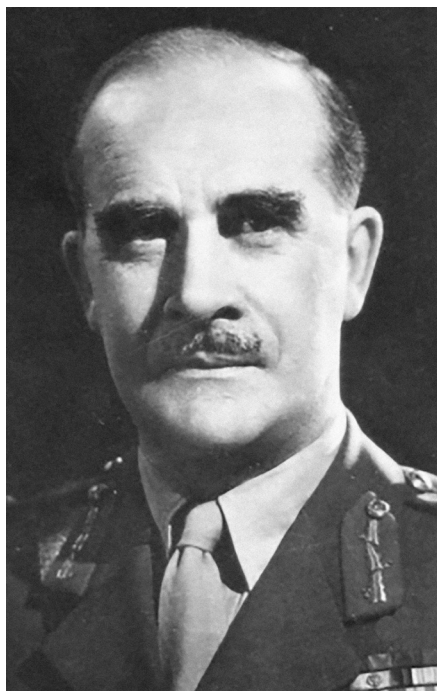
Najvýznamnejšiu úlohu v kríze a napokon aj deštrukcii republiky zohrala nemecká menšina. v 20. rokoch ešte medzi československým štátom a časťou nemeckej politickej reprezentácie existovala určitá spolupráca. Nemecké agrárne strany či sociálni demokrati sa zúčastňovali na parlamentnom živote a republika sa na prvý pohľad javila ako fungujúci mnohonárodný štát. Situácia sa však začala meniť po vypuknutí veľkej hospodárskej krízy na začiatku 30. rokov. Sudety, priestor českého pohraničia obývaného primárne nemeckým obyvateľstvom, ktoré patrili medzi najindustrializovanejšie oblasti bývalej monarchie, boli silne závislé od exportu. Keď sa svetový dopyt zrútil, práve tieto regióny zasiahla nezamestnanosť mimoriadne tvrdo. Sociálna nespokojnosť rástla a tradičné politické strany nedokázali ponúknuť presvedčivé riešenia.

16 Ako príklad je možné uviesť aj bývalých československých legionárov, ktorí po otrasoch spôsobených Mníchovskou dohodou, resp. neskôr rozbitím Československa do značnej miery „otočili“ a stali sa ochotnými kolaborantmi či už s nacistickým režimom, alebo ľudáckou Slovenskou republikou. Pozri napríklad: BAKA, Igor a kol. *Ferdinand Čatloš – vojak a politik*. Bratislava, 2011, 309 s. alebo POSCH, Martin. Ako sa z legionára stal kolaborant. In *HistoryLab* – online.

17 K téme pozri napríklad MALÍŘ, Jiří – MAREK Pavel a kol. *Politické strany a stranické systémy: Encyklopedický přehled jejich historie v českých zemích a v Československu 1848 – 2024*. 1. svazek: 1848 – 1938. Praha, 2025, s. 905 – 1135.

je, ako sa spoločne so svojim kolegom Alanom Brownom ocitol po ceste do hlavného mesta Československa v Chebe, ktorý sa práve v tom čase stal súčasťou Tretej ríše. Z dôvodu zmeny hraníc a s tým spojených komplikácií musel Wilkinson s kolegom nájsť spôsob, ako sa dostať cez hranicu a potom do Prahy. Kým sa snažili vyriešiť situáciu a prejsť cez hranice, rozhodol sa všímať si, ktoré nemecké jednotky sa nachádzajú v Chebe. Podľa vlastných slov si získané informácie zapisoval v šifrovanej forme ako zoznam vlakových spojení medzi mestečkom Egham a vlakovou stanicou Waterloo v Londýne, čo je vskutku zaujímavá záľuba študenta češtiny na čerstvo okupovanom území.³⁵ Nie je preto prekvapením, že Peter Wilkinson, ako aj Colin McVean Gubbins patrili v nasledujúcich rokoch medzi kľúčových spravodajských dôstojníkov, ktorých rozhodnutia mali značný význam aj pre československý odboj počas druhej svetovej vojny.

Pobyt dvoch, v budúcnosti vrcholových predstaviteľov SOE, poukazuje na fakt, že v pomníčovskom období vzrástol zo stra-

Colin McVean Gubbins bol jedným zo zakladateľov *Special Operations Executive* a podporovateľom československého odboja. Aj vďaka jeho tlaku na ďalších britských predstaviteľov sa na konci roku 1941 uskutočnili výsadky agentov do Protektorátu Čechy a Morava (vrátane *Anthropoidu*, *Silver A* a *Silver B*). Zdroj: Wikimedia Commons

35 Tamže, s. 51.

Lawrence Grand stál na čele Sekcie D, ktorá vznikla v rámci *Secret Intelligence Service*. Časť ľudí vnímala jeho správanie ako príliš teatrálné, faktom však zostáva, že aj na základe skúseností jeho sekcie neskôr vznikla *Special Operations Executive*.
Zdroj: Wikimedia Commons

ny britských spravodajských kruhov záujem o územie strednej Európy a Československa. Britskí spravodajskí dôstojníci si uvedomovali, že napriek ubezpečeniam politikov je vypuknutie vojny vysoko pravdepodobné, a na túto eventualitu sa pripravovali. Jednou z ich „zbraní“ boli aktivity Sekcie D, ktorá vznikla v rámci britskej SIS. Sekciu D, spoločne s MI(R)³⁶ a *Electra House* – dvoma ďalšími spravodajskými oddeleniami –, vnímam ako predchodcov SOE, ktorá vznikla po porážke Francúzska v júni 1940. Aké však boli plány SIS pri budovaní tohto oddelenia?

V reakcii na anšlus Rakúska sa rozhodol vtedajší riaditeľ SIS admirál Sir Hugh Sinclair vymenovať plukovníka Lawrenca Granda za šéfa novej sekcie v rámci SIS. Cieľ najstaršej britskej spravodaj-

skej služby bol značne odlišný od toho, na čo sa mala z dlhodobého hľadiska zamerať novovzniknutá organizácia. Na rozdiel od SIS, ktorá sa usilovala o získavanie informácií o protivníkovi, mala Sek-

36 Military Intelligence (Research) bolo oddelenie, ktoré pôvodne tvorilo súčasť britskej War Office. Bližšie k činnosti tohto oddelenia, ktoré neskôr tvorilo jeden z troch základov SOE pozri: ATKIN, Malcom. *Pioneers of Irregular Warfare: Secrets of the Military Intelligence Research Department of the Second World War*. South Yorkshire, 2021, 272 s.